

A kétoldalú kisebbségvédelmi jogeszközök rendszere

Az európai kommunista rendszerek összeomlása, a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlása olyan új bizonytalansági tényezőket szült, amelyek a világ államai számára új biztonságpolitikai stratégia kidolgozását tették szükségessé. Ebben a keretben a nemzeti és etnikai kisebbségek problémája új dimenziót nyert: a kisebbségek jogainak biztosítása egyrészt az egyetemes emberi jogok és a nemzetközi jog részeként jelenik meg, másrészt biztonsági tényezővé lépett elő. A kérdés egyetemes jellegét jól tükrözi Geraldine Ferrarónak, az Amerikai Egyesült Államok ENSZ-képviselőjének 1993. február 16-án Gelfben elmondott beszéde, amelyet azután tartott, hogy az ENSZ elfogadta „A nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” szóló nyilatkozatot. Beszédében az etnikai-kisebbségi politika biztonsági és emberjogi aspektusai egyaránt megjelennek. Geraldine Ferraro hangsúlyozta: „Az etnikumok és vallások közötti konfliktus napjaink legjelentősebb emberjogi kérdése, amellyel a világnak szembesülnie kell. Ennek legnyilvánvalóbb példája Jugoszlávia, melyet az etnikai és vallási különbségek szakítottak szét. ... A világ ma szabadabb, mint bármikor a történelemben, a nemzeti és etnikai konfliktusok azonban azzal fenyegetnek, hogy visszafordítják az utóbbi húsz évben elért fejlődést.”¹

A kérdés különös hangsúlyt kapott Európában, ahol – miként az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezménye hangsúlyozza – „a történelem megrázkódtatásai megmutatták, hogy a nemzeti kisebbségek védelme alapvető fontosságú kontinensünk stabilitása, demokratikus fejlődése, biztonsága és békéje szempontjából” (preambulum). Mindez arra indította az európai nemzetközi szervezeteket, elsősorban az EBEÉ/EBESZ- folyamatban részt vevő államokat és az Európa Tanácsot, valamint olyan regionális szervezeteket, mint a Közép-európai Kezdeményezés és a Független Államok Közössége, hogy kisebb-

ségvédelmi jogeszközöket dolgozzanak ki, amelyek jelentős mértékben járulhatnak hozzá a kontinens stabilitásának megőrzéséhez és megerősítéséhez. A kisebbségi jogok érvényesítése és azoknak esetleges megtagadása, valamint az ebből származó feszültségek mértéke szempontjából Európa több régióra osztható.

- Nyugat-Európára, ahol a kisebbségek számára biztosított autonómiaformák és nyelvhasználati jogok bevezetésével (a finnországi Aland-szigetek és Dél-Tirol autonómiája, a spanyolországi regionális autonómia, a belgiumi németek autonómiája, Korzika közigazgatási autonómiája Franciaországban) sikerült működőképes, a nyugati demokratikus társadalmakba jól illeszkedő megoldásokat találni;

- Kelet-Európára (poszt-szovjet térség), ahol a kisebbségi kérdés kezelése nélkül a minimális stabilitás is elképzelhetetlen és ahol a területi autonómia, főként az Oroszországi Föderációban és a Moldáv Köztársaságban (gagauz autonómia) az egyetlen lehetséges megoldásnak bizonyult;

- a Balkánra, amelyre a nemzeti elv dominanciája, a nemzetállam kategóriájának politikai prioritása, súlyos területföltő komplexus, a nemzeti kizárólagosságra való törekvés, a szabadságjogok, az individuális identitással rendelkező polgár hagyományának hiánya és a bizánci ortodox vallás által meghatározott csoportmentalitás jellemző. A terület mindezen jellemvonások következtében képtelennek bizonyult a modern kisebbségpolitikai elvek befogadására, ez pedig fegyveres konfliktushoz (volt Jugoszlávia) és állandó feszültségekhez vezetett;

- Közép-Európára (a kisebbségi kérdés szemszögéből ide sorolhatjuk a Cseh Köztársaságot, Lengyelországot, Szlovákiát, Magyarországot, Szlovéniát és Horvátországot), amelyre jellemző a nemzetállami hagyományok bizonyos fokú megléte, valamint erős nemzetállam-konceptió és területföltő komplexus Szlovákiában és részben Lengyelországban. E területen a határon túli magyar kisebbségek léte és ezek nagy demográfiai súlya folytán Magyarország a legérdekeltebb a kisebbségi kérdés rendezésében.

Magyarország kisebbségi politikája

A kisebbségi kérdés 1989 után mind Magyarországon, mind a szomszédos államokban alapvető emberjogi és biztonsági, stabilitási tényezővé vált, amely mind a bel-, mind a külpolitikai szférában kisebbségpolitikai stratégia kidolgozását tette szükségessé. Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak a hazai kisebbségek jogainak biztosítása jelentkezik belpolitikai kérdésként, hanem több belpolitikai oldala van a határokon túli magyar kisebbségekkel szembeni magyar politikának is, amelyek a következő vonatkozásokban nyilvánulnak meg:

- a Magyarország lakossága és a határon túli magyar közösségek tagjai közötti rokoni-baráti kapcsolatok révén a határon túli magyar kisebbségek helyzete hatással van Magyarországi lakosságának hangulatára,

- a Magyarország és a határon túli magyar kisebbségek vállalkozói közötti gazdasági kapcsolatok befolyásolják a magyar gazdaság helyzetét,

- a határon túli magyar nemzetiségű munkavállalók hasonlóképpen befolyásolják a magyar gazdaság és társadalom állapotát,

- a határon túli magyar kisebbségek de facto az általuk lakott országok állampolgárai, de ugyanakkor az egységes magyar nemzet részének tekintik magukat és ezáltal jelentős befolyást gyakorolnak az egyetemes magyar kultúrára és a magyar nemzetpolitikára,

- bármely súlyosabb destabilizáció a szomszédos országokban vagy a kisebbségi jogok megtagadása arra indíthatja a határon túli magyar kisebbségeket, hogy tömegesen Magyarországra meneküljenek. Egy több százezres menekülthullámot a magyar társadalom nem tudna elviselni. Egy ilyen esemény nemcsak Magyarország, hanem az egész térség stabilitását veszélyeztetné.

A határon túli magyar kisebbségekkel szembeni magyar politikának tekintetbe kell vennie tehát a kérdés belpolitikai, külpolitikai, nemzetközi, alkotmányjogi, emberjogi vonatkozásait és a magyar kisebbségek igényeit. A térség magyar kisebbségeinek problematikája a maga valamennyi összetevőjével „a történelem megrázkódtatásai” által létrehozott olyan tényező, amelytől a magyar külpolitika nem tud eltekinteni.²

A Magyar Köztársaságot alkotmányjogi előírások kötelezik arra, hogy felelősséget vállaljon a határon túli magyar kisebbségekért. Az alkotmány leszögezi: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határon kívül élő magyarok sorsáért és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” (6. cikkely 3. bekezdés) Magyarország nem áll egyedül a térségben az idézett alkotmányos jogszabállyal. Hasonló előírások a szomszédos országok alkotmányaiban is megtalálhatók. A horvát alkotmány előírja, hogy „a más államokbeli horvát nemzetrészeket a Horvát Köztársaság különös gondoskodásban és védelemben részesíti” (10. cikkely). A szlovén alkotmány szerint „Az állam gondoskodik az őshonos szlovén nemzeti kisebbségekről a szomszédos országokban, a kivándorolt szlovénekről és vendégmunkásokról, és serkenti kapcsolataikat hazájukkal” (5. cikkely). Külön figyelmet érdemel a román alkotmány ezzel kapcsolatos 7. cikkelye: „Az állam támogatja a kapcsolatok megerősítését az ország határain túl élő románokkal és fellép azok etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztése és kifejezhetősége érdekében azon állam törvényeinek tiszteletben tartásával, amelynek állampolgárai.”³ A szlovén alkotmány az őshonosság fogalmának bevezetésével a magyar jogrenddel való egyezést mutat, a horvát alkotmány a közép-európai nemzetfogalmat fogadja el, amely szerint a határon túli kisebbségek a nemzet részének tekinthetők, a román alkotmány 7. cikkelye pedig akaratlanul is rést üt az etnoterritoriális fogantatású, az alkotmány által különben kodifikált román nemzetállam-koncepción. A térség országai alkotmányainak ezek a kitételei alkotmányjogi fogódzót jelentenek a Magyarország és a szomszédos államok közötti kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötése esetén, és a jelenlegi nemzetközi kisebbségvédelmi jogeszközök előírásain túlmenően a belső jogrend szabályai szerint is lehetetlenné teszik azt, hogy a kisebbségi kérdést kizárólag belügyként kezeljék.

A hivatalos magyar külpolitika az 1980-as évekig nem mutatott különösebb érdeklődést a határon túli magyar kisebbségek helyzete iránt. A hetvenes években beépítette ugyan a nemzetiségek hid-szerepének téziséét érvrendszerébe, de a magyar kisebbségek helyzetének rendezését a továbbiakban is a szomszédos országok belügyének

tekintett. A nyolcvanas évek közepétől főként a romániai magyar kisebbség helyzetének nemzetközi feltűnést keltő gyors romlása és a Romániából Magyarországra irányuló több tízezres menekülthullám arra készítette a magyar külpolitikát, hogy a szomszédos államokkal való kapcsolatok viszonylatában és a nemzetközi szervezetekben is szorgalmazza a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartását. 1989–90-re a kisebbségi kérdés olyan súlyúvá vált, hogy a kormány és a magyarországi politikai pártok programjai szerint is állandó kezelést igényelt és a magyar külpolitika egyik prioritásává lett. A kormány a Magyarország határain kívül élő magyarokkal való kapcsolattartás állami feladatainak ellátása érdekében létrehozta a Határon Túli Magyarok Hivatalát, amely kölcsönösen együttműködik az érdekeltektől minisztériumokkal, így a Külügyminisztériummal is.⁴ Ugyanakkor a magyar külpolitikának egy olyan kisebbségpolitikai koncepciót kellett kidolgoznia, amely a magyar külpolitika egészébe illeszthető, és a regionális, valamint a nemzetközi viszonyokat is tekintetve véve lehetővé teszi a kérdés kezelését és a magyar nemzeti érdekeknek, de ugyanakkor az egész térség érdekeinek is megfelelő rendezését. A határon túli magyar kisebbségek kérdésének súlya az utóbbi években nem csökkent. Ezt jelzi az is, hogy míg 1985 és 1992 között a Magyarországra irányuló menekülthullám révén a romániai feszültség jelentkezett a magyar társadalom számára társadalmi stabilitását érintő veszélytényezőként, 1995-ben a vajdasági magyar kisebbség településterületét fenyegető szerb menekülthullám teremtett hasonló, beláthatatlan következményekkel járó konkrét veszélyhelyzetet.

Az 1990. évi első demokratikus választások után hatalomra kerülő magyar kormány a határon túli magyar kisebbségek kérdését központi kérdésként kezelte és abból indult ki, hogy rendezése nemcsak Magyarországnak, hanem a szomszédos államoknak is érdeke. A Határon Túli Magyarok Hivatala 1992. július 30-án megállapította: „A kisebbségi probléma olyan strukturális kérdés, amely a térség országainak belső fejlődését és az államközi kapcsolatokat egyaránt befolyásolja.” Ugyanakkor kifejezte a magyar kormánynek ama meggyőződését, „hogy a kisebbségi kérdés alapvetően nem kezelhető területi kérdésként. Etnikailag tiszta államok létrehozása a térségben sehol nem

lehetséges határmódosításokkal, a területek etnikai megtisztítására irányuló törekvések pedig a második világháború óta Európában elkövetett legsúlyosabb ember- és népellenes bűntettekhez vezettek.”⁵ 1992. augusztus 18-án a magyar kormány közleményt adott ki, amelyben kinyilvánította elkötelezettségét a határon túli magyar kisebbségek legitím törekvéseinek (autonómia-törekvéseinek is) a támogatására és megállapította: „Megítélése szerint a magyar kisebbségek saját jövőjükre vonatkozó elképzelései beilleszkednek a meghatározó európai folyamatokba és jó alapot kínálnak Magyarországra és szomszédai kisebbségpolitikai együttműködéséhez.”⁶ Az 1994. évi választásokon hatalomra jutott pártkoalíció kormányprogramjában leszögezte, hogy a határon túli magyarság „jogai biztosítását a magyar külpolitikai kapcsolatrendszer sajátos területének, fontos belpolitikai feladatnak, a nemzeti szolidaritás szerves részének tekinti” és arra törekszik, hogy „a határon túli magyarok számára olyan gazdasági, politikai, jogi feltételrendszer és társadalmi légkör alakuljon ki, amelyben országuk állampolgáráként szülőföldjükön boldogulhatnak”.⁷ Külpolitikájának három fő cselekvési irányát a következőkben jelölte meg: Magyarország integrációja az euroatlanti struktúrákba, a szomszédos államokkal való jó viszony kialakítása és a határon túli magyar kisebbségek jogainak védelme. A három cselekvési irány összefüggései nyilvánvalóak. A szomszédos államokkal való jó viszony kialakítása és a kisebbségi kérdés rendezése egyben előfeltétele Magyarország sikeres euroatlanti integrációjának.

Magyarország több síkon járul hozzá a kisebbségi kérdés megoldásához. Mindenekelőtt széles körű jogokat igyekszik biztosítani saját kisebbségei számára. Az 1993. július 7-én elfogadott, a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvény az Alkotmánnyal van összhangban a nemzeti és etnikai kisebbségeket államalkotó tényezőnek tekinti (3. § 1. bekezdés). A törvény értelmében a kisebbségek települési és országos önkormányzatot hozhatnak létre (22. § 1. bekezdés, 31–34. §) „Több nemzeti és etnikai kisebbség önkormányzatai közös, társult önkormányzatot alakíthatnak.” (33. § 3. bekezdés). A törvény a kisebbségek anyanyelvét közösség-összetartó erőként ismeri el (43. § 1. bekezdés) és biztosítja annak használatát az Országgyűlésben, a

közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban (51–54. §). Külön fejezetben biztosítja az egyéni kisebbségi jogokat (7–14. §) és a kisebbségek közösségi jogait (15–20. §) és szavatolja a kisebbségek művelődési és oktatási öngazgatását (42–50. §). Az 1994. decemberében megtartott önkormányzati választásokon a kisebbségi törvénynek megfelelően kisebbségi önkormányzatok alakultak. Magyarországon a választások után 2 bolgár, 412 cigány, 2 görög, 51 horvát, 2 lengyel, 126 német, 9 örmény, 11 román, 1 ruszin, 19 szerb, 39 szlovák és 5 szlovén önkormányzat működött.⁸ Az 1995. november 19-én megtartott újabb választásokon pedig még 138 kisebbségi önkormányzat jött létre. Természetesen a kisebbségek jogainak biztosítása Magyarországon is folyamat, amely további lépések megtételét igényli. Külpolitikai szempontból nem szerencsés és alkotmányjogilag is elfogadhatatlan, hogy a magyar törvényhozás még mindig nem oldotta meg a kisebbségek országgyűlési képviselőinek kérdését.⁹ A kisebbségek jogaira vonatkozó belső jogállapotnak külpolitikai relevanciája is van. A belső jogrend egyrészt kiindulópontot is jelent a kisebbségek jogaira vonatkozó kétoldalú kisebbségvédelmi jogeszközök megfogalmazásában, másrészt a kisebbségek védelmére vonatkozó jogszabályok a nemzetközi szervezetek, így az EBESZ kisebbségi főbiztosa figyelmének tárgyát képezik. Magyarországnak tehát külpolitikailag is az az érdeke, hogy a saját területén élő kisebbségek védelmét a lehető legtágabb értelemben biztosítsa.

A kormány az utóbbi években a szomszédos államokkal kötött kisebbségvédelmi egyezmények, nyilatkozatok, szerződések egész hálóját hozta létre. 1991. március 31-én aláírták a magyar-ukrán kisebbségi nyilatkozatot, 1992. szeptember 25-én a Magyar Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közös nyilatkozatát a Magyarországon élő német kisebbség támogatásáról, 1992. november 6-án a magyar-szlovén kisebbségi egyezményt, 1992. november 11-én a magyar-országi kisebbségi nyilatkozatot, 1995. március 19-én a magyar-szlovák alapszerződést, 1995. április 5-én a magyar-horvát kisebbségi egyezményt.

A kétoldalú megállapodások esetén a magyar félnek több szempontot figyelembe kell vennie. Tekintettel kell lennie a saját és a másik

fél kisebbségekre vonatkozó jogszabályaira, a nemzetközi kisebbségvédelmi jogeszközök normáira, a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek érdekképviseleti szervezetei által megfogalmazott igényekre, a biztonságpolitikai vonatkozásokra. A kétoldalú kisebbségvédelmi egyezmények megkötésének lehetősége döntő mértékben függ a másik szerződő fél politikai akaratától, amelyet nagy mértékben befolyásol az illető ország belpolitikai helyzete, történelmi tradíciói, az esetleges területföltő fobia megléte és foka, a nemzetállam-konceptió érvényesülésének erőssége, az ország integrációs törekvései, geopolitikai helyzete, a területén élő kisebbségekkel szemben tanúsított szándékai, külpolitikájának hosszú távú stratégiai céljai és társadalmi által tanúsított toleranciájának vagy intoleranciájának mértéke.

A magyar kormányok arra törekedtek, hogy a kétoldalú szerződésekbe belefoglalják és kötelező belső jogi norma szintjére emeljék a nemzetközi kisebbségvédelmi jogeszközöket, esetenként pedig – ha erre mód volt – túllépjék azokat, lehetővé tegyék a pozitív diszkrimináció alkalmazását, előrelépjenek a kollektív dimenzió irányába, támogassák a magyar kisebbségek autonómiatörekvéseit, biztosítsák a kisebbségek által lakott területek etnikai arányainak megváltoztathatlanságát és kizárjanak bármely jogkorlátozó értelmezést.

Külön probléma a kisebbségvédelemben a kölcsönösség elve, főleg annak negatív gyakorlata. Ennek értelmében némely szomszédos államban arra való hivatkozással próbálják csökkenteni a magyar kisebbségek jogait, hogy Magyarország – miként állítják – a határain belül élő kisebbségeknek nem biztosítja ugyanazokat a jogokat, amelyekkel a határon túli magyar kisebbségek rendelkeznek. A magyar kisebbségpolitika a kölcsönösség elvének e negatív, jogkorlátozó szándékú gyakorlatát két szempontból is elfogadhatatlannak tekinti. Egyrészt a jogállamiság lényege, hogy az egyetemes emberi jogok részének tekintett kisebbségi jogoknak az állam belső jogrendjéből kell következnie és nem lehet azokat egy másik állam kisebbségeinek – ráadásul hamisan beállított – helyzetére való hivatkozással korlátozni. Ez a felfogás vagy gyakorlat ellentétben áll az emberi jogok egyetemes és oszthatatlan jellegével, a jogállamiság alapelveivel. Másrészt a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar kisebbségek helyzete

között lényeges eltérések vannak demográfiai súlyuk, településrendjük, nemzeti hagyományaik, identitástudatuk szintjének tekintetében. Azoknak az igényeknek a megállapítása pedig, amelyek teljesítése által egy kisebbség biztosítva érzi identitásának megőrzését és továbbfejlesztését, minden esetben a kisebbség és nem az állam feladata. Éppen ezért lehet a magyar kisebbségpolitika egyik alapelve az, hogy a határon túli magyar közösségek véleményének meghallgatása nélkül nem köt rájuk vonatkozó szerződéseket. E tényezőkből következik, hogy a Magyarország által megkötött szerződésekben a kisebbségi jogok különböző szintjét sikerült biztosítani. Vannak egyezmények, amelyek túllépik az úgynevezett „európai minimális szintet” (ilyen a magyar-szlovén és magyar-horvát egyezmény), és van olyan szomszédos állam, amellyel nem sikerült megegyezésre jutni (Románia).

A következőkben röviden bemutatjuk a kétoldalú egyezmények lényeges cikkelyeit és szembeállítjuk egymással a két leginkább eltérő és egymástól távol álló szlovén és román kisebbségpolitikai felfogást.

A „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” „történelmileg területükön élő nemzeti kisebbségekről” beszél, a nemzeti kisebbségek jogait az egyetemes emberi jogok részének tekinti, leszögezi, hogy a nemzeti kisebbségek alapvető jogaikat és szabadságjogaikat „mind egyénileg, mind csoportjukhoz tartozó más személyekkel együtt gyakorolhatják” (1. cikk). Ugyanakkor a felek vállalják, hogy „nem tesznek a kisebbségek asszimilálására vagy a nemzetiségek lakta területek lakossági összetételének megváltoztatására irányuló adminisztratív, gazdasági vagy egyéb intézkedéseket” (8. cikk), valamint kifejezik azon készségüket, hogy a Nyilatkozatban foglalt elvek gyakorlati megvalósítása és ellenőrzése céljából vegyesbizottságot hoznak létre a két fél állami intézményeiből és nemzeti kisebbségeinek képviselőiből (16. cikk). Megerősítik azon szándékukat, hogy kétoldalú, továbbá regionális és egyetemes szinten elősegítsék a nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi jogi kodifikálását (17. cikk). A Nyilatkozatot aláírta Horvátország és Szlovénia is. A benne foglalt kötelezettségek végrehajtásának előmozdítását megerősíti a magyar-ukrán alapszerződés (17. cikk). A magyar-

ukrán nyilatkozat egy, a későbbiekben kialakuló kétoldalú kisebbségvédelmi rendszer nyitánya volt.

A magyar-szlovák alapszerződés

A magyar-szlovák alapszerződés („Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről”) preambulumban kijelenti, hogy a szerződő felek felelősséget éreznek azért, hogy védelmében részesítsék és előmozdítsák a területükön élő kisebbségek identitásának megőrzését, majd 15. cikkelyében részleteiben szabályozza a nemzeti kisebbségek és az azokhoz tartozó személyek védelmét. A szerződés megerősíti, hogy ez a védelem a nemzetközi együttműködés keretébe tartozik, nem az államok belügye és a nemzetközi közösség legitim figyelmének tárgyát képezi. Tiltja a diszkriminációt, megállapítja, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek jogait egyénileg vagy csoportjuk más tagjaival együtt gyakorolhatják, saját szervezeteket, politikai pártokat, intézményeket hozhatnak létre, részt vehetnek országos és, ahol helyénvaló, regionális szinten azokban a döntésekben, amelyek a kisebbséget vagy az általuk lakott régiót érintik. Biztosítja az anyanyelv használatának jogát szóban és írásban, a közigazgatásban és a bírósági eljárásokban. Leszögezi, hogy a Magyar Köztársaságban élő szlovák kisebbséghez és a Szlovák Köztársaságban élő magyar kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van az általuk lakott települések, utcák és közterületek neveit anyanyelvükön feltüntetni, kereszt- és vezetékneveiket ezen a nyelven bejegyeztetni. A szerződés biztosítja az anyanyelv oktatására és az anyanyelven történő oktatásra való jogot. A szerződő felek kijelentik, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és kötelezettségeinek szabályozása terén az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről elfogadott keretegyezményét alkalmazzák.

Hasonlóképpen belső jogi kötelezettségként alkalmazzák az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának 1990. június 29-én kelt dokumentumát, az ENSZ közgyűlése 47/135 számú, „A nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” szülő nyilatkozatát és az ET parlamenti közgyűlése

1201. (1993) számú ajánlását. Szlovák kérésre az utóbbi dokumentum felsorolásakor a következő szöveget fűzték hozzá: „tisztelően tartva az egyéni emberi és polgári jogokat, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait.” A megfogalmazást a szlovák félnek a kollektív jogokról való félelme diktálta. Ugyanakkor a szlovák fél olyan jegyzéket nyújtott át a magyar félnek, amelyben vitatja az 1201-es ajánlás olyan értelmezését, amely lehetővé tenné a kisebbségek kollektív autonómiajogainak érvényesítését. A magyar fél véleménye szerint a szlovák fél kérésére beiktatott kitételek nem lehet sem jogi, sem nyelvtani értelemben megszorításnak tekinteni. Az egyéni vagy kollektív jogok vitája pedig a szlovák és a magyar vállalás szempontjából nem központi kérdés, hiszen az ajánlás 11. cikkelye eleve az egyének jogairól szól, és ennek értelmében kell a szlovák félnek a sajátos területi helyzetnek megfelelő, a helyi vagy autonóm közigazgatásra vagy különleges státusra vonatkozó előírásokat teljesíteni. A 11. cikkely azonban nem önmagában közvetlenül érvényesíthető, „self-executing” jogszabály, hanem program-jellegű előírás, amelyet a szlovák félnek illetve a szerződő feleknek kell konkrét tartalommal megtölteniük. Ebből következik, hogy a különleges státus koncepciójának megvalósításáért a szlovákiai magyar kisebbségnek további harcokat kell folytatnia, hiszen azt a szlovák fél nem fogja önként megvalósítani.¹⁰ Végül a szerződő felek megállapodtak abban, hogy a szerződés 15. cikkelye megvalósulásának figyelemmel kísérése céljából az általuk szükségesnek tartott összetételű tagozatokból álló, ajánlási joggal felruházott kormányközi vegyesbizottságot hoznak létre.¹¹ Az a tény, hogy a szlovák fél aláírta az alapszerződést, azt tanúsítja, hogy az aláírás pillanatában a szlovák külpolitikában az euroatlanti struktúrákba való integrációs törekvés fölénybe került az asszimilációs szándékokkal szemben, a határok sérthetlenségét és a felek területi integritását megerősítő 3. cikk pedig semlegesítette a területféltő fóbia prioritását. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a szlovák belpolitikában ezek a tendenciák a továbbiakban is érvényesülhetnek, ami súlyos nehézségeket okozhat a szerződés végrehajtásában. Ezt bizonyítja, hogy a parlament elfogadta a szlovák államnyelv védelméről szóló törvény, amely a szlovákiai magyar kisebbség képviselői és a magyar

fél véleménye szerint ellentétben áll az alapszerződés szellemével és szövegével, valamint az ott felsorolt nemzetközi dokumentumokkal. Hasonlóképpen a Szlovákiában érvényesülő asszimilációs, homogén nemzetállami törekvések irányába mutat a szlovák Oktatásügyi Minisztérium azon törekvése, hogy a magyar nyelvű oktatást az úgynevezett alternatív iskolák bevezetésével háttérbe szorítsa. Az intézkedés, amelyet a szlovák Oktatásügyi Minisztérium részéről erőszakos adminisztratív fellépés kísért, 1995. őszén súlyos feszültséget okozott Szlovákiában és kiváltotta a magyar nemzetiségű szülők, tanulók és pedagógusok tömeges tiltakozását.

A magyar-szlovák alapszerződés kisebbségvédelmi cikkelye beilleszthető a szlovák alkotmány által megszabott keretekbe, amely a román alkotmánynál kevésbé korlátozó jellegű. A magyar félnek sikerült a szlovák féllel a kisebbségi jogok úgynevezett „európai szintjét” elfogadtatni. A szlovák fél félelme a kollektív jogok fogalmától és a szlovák alkotmány ama megfogalmazásai, amelyek elsősorban a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok tagjairól, az azokhoz tartozó állampolgárokról beszélnek (preambulum, 34. cikk), lehetetlenné tették a kollektív jogoknak a szerződésben való kodifikációját, ugyanakkor belső jogi normává tették azokat a nemzetközi kisebbségvédelmi jogeszközöket, amelyek kollektív dimenziójú egyéni kisebbségi jogokat is tartalmaznak. Elbizonytalanító tényezőnek tekinthetjük az „ahol helyénvaló” „soft law” megfogalmazásnak nyilvánvalóan a szlovák fél kérésére történt beiktatását abba a kitételbe, amely a kisebbségekhez tartozó személyeknek az őket érintő regionális szintű döntésekben való részvételét illeti és amely így tág teret enged az állami értelmezésnek. A kormányközi vegyesbizottság létrehozásáról szóló bekezdés nem tartalmazza a kisebbségek részvételének jogát, és a szerződő felek által „szükségesnek tartott összetételű tagozatokból” megfogalmazást használja, amely újabb bizonytalansági, értelmezéstől függő tényező. Nyilvánvaló, hogy mindkét esetben kompromisszumos megoldásról van szó. Amennyiben a szlovák törvényhozás olyan törvényeket fogad el, amelyek nincsenek összhangban az alapszerződés kisebbségvédelmi cikkelyével vagy azzal ellentétben állnak, a szlovák alkotmány értelmében az alapszerződés mint nemzetközi szerződés előnyt élvez a

belső jogszabályokkal szemben, amennyiben az az alkotmányos jogok és szabadságjogok bővebb terjedelmét szavatolja (11. cikk). A szlovákiai magyar kisebbségek érdekvédelmi szervezetei a nyelvtörvény kapcsán „kettős jogrend” és „jogi káosz” kialakulásától tartanak. A szlovákiai magyar kisebbséggel szemben alkalmazott jelenlegi szlovák politika azt példázza, hogy egy nemzetközi szerződés nem képes a belpolitikában történelmi-politikai-pszichológiai meghatározottság folytán érvényesülő tendenciáknak gátat vetni. Az alapszerződés sorsa a szlovákiai magyar kisebbség stratégiai súlya folytán is döntően befolyásolja a közép-európai térség kisebbségpolitikáját. A magyar kormánynak a Szlovákiában érvényesülő nacionalista tendenciák miatt különös figyelemmel kell kísérnie a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség helyzetének alakulását és szükség esetén diplomáciai úton, a nemzetközi fórumok előtt is fel kell lépnie az alapszerződésbe foglalt kisebbségi jogok betartása érdekében.

Egyezmények Horvátországgal és Szlovéniával

Horvátország nemzetközi elismerése feltételül szabott demokratikus alkotmányt és nemzetiségi törvényt hozott, amelyek a nemzeti kisebbségek számára nemzetközi összehasonlításban is széleskörű jogokat biztosítanak. Az 1991. december 4-én elfogadott „Alkotmányos törvény az emberi jogokról és szabadságokról és az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek jogairól a Horvát Köztársaságban” az etnikai és nemzeti közösségek számára lehetővé teszi a kulturális önkormányzatot (5. szakasz), a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát (7. szakasz), az anyanyelvű oktatást (14–15. szakasz) és a sajátos helyzetű, külön státúttal bíró és külön jogokat élvező önkormányzatok létrehozását azokban a községekben, ahol a nemzeti közösségek abszolút többségben vannak.¹²

A Horvát Köztársaság alkotmánya és az említett kisebbségi törvény jogszabályai lehetővé tették egy olyan magyar-horvát kisebbségvédelmi egyezmény („Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről”) megkötését, amely túllép az úgynevezett „európai minimális” szinten

és a háború nemzeti-etnikai következményeinek a felszámolását is célul tűzi ki. Az egyezmény alanya egyértelműen a kisebbség, nem pedig a kisebbséghez tartozó személy. Jogforrásként felsorolja valamennyi, a kisebbségek jogaira vonatkozó nemzetközi dokumentumot, valamint a KEK kisebbségvédelmi okmányát és a magyar-ukrán kisebbségvédelmi nyilatkozatot. Megerősíti a magyar kisebbség azon jogát, hogy visszatérjen Horvátországnak azokra a megszállt területeire, amelyekről 1991-ben elűzték (preambulum), lehetővé teszi a magyar kisebbséghez tartozók szabad és önkéntes visszatérését lakóhelyeikre, azzal a céllal, hogy visszaálljon az 1991 előtti etnikai állapot (10. cikk). Magába foglalja a háború által sújtott területek újjáépítésének kötelezettségét és leszögezi, hogy a felek olyan gazdaságpolitikai intézkedéseket támogatnak, amelyek kiküszöbölik a kisebbségek elvándorlásának okait és a lakosság etnikai összetételének bármilyen formában történő megváltoztatását. Az egyezmény biztosítja a kisebbségek megfelelő részvételét a kisebbségek jogaira vonatkozó helyi, regionális és országos szintű döntésekben és kötelezi a feleket arra, hogy az állam és a helyi önkormányzat közigazgatási és területi szervezeteit, valamint választóköreiket nem alakítják át azzal a szándékkal, hogy a kisebbségeknek hátrányokat okozzon (9. cikk).

A két ország belső jogrendjének értelmében a magyar fél biztosítja az anyagi feltételeket a magyarországi horvátok önkormányzatai létrejöttéhez és működtetéséhez, a horvát fél pedig biztosítja a magyar kisebbség jogát a kulturális autonómiára (9. cikk). Az egyezmény részleteiben szabályozza a kisebbségek nyelvén történő oktatást (2. cikk) és a kisebbségek által lakott területen mindkét nyelv megfelelő használatát, különösképpen a földrajzi nevek és nyilvános feliratok vonatkozásában, a helyi önkormányzatok szerveiben, az írásos és szóbeli kommunikációban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban (4. cikk). Az egyezmény a közép-európai nemzetfogalmat fogadja el, amikor biztosítja a kisebbségek számára a szabad és közvetlen kapcsolatok lehetőségét a velük azonos nyelvet beszélő és kultúrát valló nemzettel és annak állami és közintézményeivel. A szerződő felek biztosítják a kisebbségi szervezetek képviselőinek közreműködését azon szerződések kötésekor, amelyek közvetlenül hely-

zetükre és jogaikra vonatkoznak (12. cikk), és kormányközi vegyesbizottságot hoznak létre, amelynek kisebbségi tagjait a kisebbségek szervezeteinek javaslatára nevezik ki (16. cikk). Az egyezmény a területi-etnikai viszonyok helyreállításának és megőrzésének szándékával született, kizárja az etnikai tisztogatás lehetőségét, biztosítja a nemzeti identitás, a közösségi etnikai jellemzők megőrzését, a kisebbségek bevonását a rájuk vonatkozó kétoldalú szerződések megkötésébe és a kisebbségek jogainak védelmét az államok politikai és társadalmi stabilitásához való hozzájárulásnak tekinti (preambulum).¹³

A közép-európai térségben Magyarország mellett Szlovénia az az állam, amely a kisebbségek védelmére a legátfogóbb belső jogrendet alakította ki. A kisebbségek védelmét az alkotmány és számos törvény biztosítja. A következőkben idézzük a szlovén alkotmány legfontosabb kisebbségvédelmi jogszabályait, amelyek nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő jelentőségűek:

- A Szlovén Köztársaság mindenki számára biztosítja az emberi jogok és szabadságjogok védelmét a Szlovén Köztársaság területén, tekintet nélkül nemzeti hovatartozására, minden megkülönböztetés nélkül, a Szlovén Köztársaság Alkotmányával és a hatályos nemzetközi szerződésekkel összhangban (preambulum III.)

- Szlovénia valamennyi állampolgárának állama, amely a szlovén nép tartós és elidegeníthetetlen önrendelkezési jogán alapul (3. szakasz).

- Szlovénia területileg egységes és oszthatatlan állam (4. szakasz).

- Az állam saját területén védi az ember jogait és alapvető szabadságjogait. Védi és biztosítja az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség jogait.

- Szlovéniában a hivatalos nyelv a szlovén nyelv. Azon községek területén, ahol az olasz vagy magyar nemzeti kisebbség él, az olasz vagy a magyar nyelv is hivatalos nyelv (11. szakasz).

- Ha valakit megfosztottak szabadságától, haladéktalanul tájékoztatni kell a szabadságvesztés okairól anyanyelvén vagy más nyelven, amelyet megért (19. szakasz)

- Mindenkinnek joga van ahhoz, hogy szabadon kinyilvánítsa saját nemzetéhez vagy nemzeti közösségéhez való tartozását, hogy ápolja

és kifejezze saját kultúráját és hogy használja saját nyelvét és írását (61. szakasz).

- Mindenkinnek joga van ahhoz, hogy jogai és kötelességei megvalósításával az állami és más közszolgálatot végző szerv előtt saját nyelvét és írását használja a törvényben megállapított módon (62. szakasz).

- Az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség külön jogai Szlovéniában: Az Alkotmány az őshonos olasz és magyar nemzeti közösségeknek és ezek tagjainak biztosítja a jogot a nemzeti szimbólumok használatára és arra, hogy saját nemzeti azonosságuk megőrzése céljából szervezeteket alapítsanak, hogy fejlesszék a gazdasági, kulturális és tudományos kutatói tevékenységet, valamint a nyilvános tájékoztatás és könyvkiadás terén való tevékenységet.

- A törvénnyel összhangban e nemzeti közösségeknek és tagjainak joguk van a saját nyelvükön való nevelésre és oktatásra, valamint e nevelés és oktatás kialakítására és fejlesztésére. Törvény állapítja meg azokat a területeket, amelyeken a kétnyelvű oktatás kötelező. Az Alkotmány a nemzeti közösségeknek és tagjainak biztosítja a jogot az anyanemzeteikkel és ezek országaival való viszonyuk ápolására. Az állam anyagilag és erkölcsileg támogatja e jogok megvalósítását.

- Azokon a területeken, ahol e közösségek élnek, tagjaik saját jogaik megvalósítása érdekében önkormányzati közösségeket alapítanak. Javaslatukra az állam e nemzeti önkormányzati közösségeket felhatalmazhatja az állam hatáskörébe tartozó bizonyos feladatok ellátására, valamint biztosítja az ezek megvalósításához szükséges eszközöket.

- E két nemzeti közösségnek közvetlen képviselője van a helyi önkormányzat szerveiben és az országgyűlésben.

- Törvény szabályozza az olasz, illetve magyar nemzeti közösség helyzetét és jogai megvalósításának módját azokon a területeken, amelyeken élnek, a helyi önkormányzati közösségek kötelességeit a jogok megvalósításánál és azokat a jogokat, amelyeket e nemzeti közösségek tagjai ezeken a területeken kívül érvényesítenek. Mindkét nemzeti közösségnek és tagjainak jogai e közösségek létszámára való tekintet nélkül biztosítottak.

- Azok a törvények, más jogszabályok és általános aktusok, amelyek a nemzeti közösségek alkotmányban megállapított jogaira és helye-

tére vonatkoznak, a nemzeti közösségek képviselőinek beleegyezése nélkül nem fogadhatók el (64. szakasz).

- Az Országgyűlésbe minden alkalommal az olasz és a magyar közösség egy-egy képviselője megválasztandó (80. szakasz).¹⁴

A szlovén alkotmánynak a kisebbségekre, a szlovén alkotmányos megfogalmazás szerint „nemzeti közösségekre” vonatkozó jogszabályairól megállapítható:

- A szlovén alkotmány Szlovéniát nem nyilvánítja nemzetállammá, hanem valamennyi polgára államává, kizárva annak lehetőségét, hogy a kisebbségekben levőket másodrendű állampolgárok helyzetébe taszítsa.

- A kisebbségeket az Alkotmányozó Bizottság kisebbségi képviselőinek kívánságára „nemzeti közösségeknek” tekinti és kollektív jogalanyként kezeli.

- A pozitív kisebbségvédelem elvét, azaz a pozitív diszkriminációt valósítja meg. Ennek alapján őshonos kisebbségei számára külön jogokat biztosít, és felhatalmazza őket arra, hogy az állam részéről ne csak védelmet, hanem jogaik biztosítására tevőleges aktusokat igényeljenek.

- A nemzeti kisebbségek jogait kettős természetűnek, egyidőben egyéni és kollektív jogoknak tekinti. Ezek kollektív jogként a kisebbségekre mint különálló közösségi entitásokra, egyéni jogként pedig a kisebbségek valamennyi tagjára, azaz a hozzájuk tartozó személyekre irányulnak.

- A közép-európai nemzetfogalmat fogadja el, amikor a határon túli magyar és szlovén kisebbségeket a magyar és a szlovén nemzet részeinek tekinti és ebben a vonatkozásban az anyanemzet fogalmát használja.

- Vétójogot biztosít a nemzeti kisebbségeknek a rájuk vonatkozó jogszabályok elfogadásában.¹⁵

Ekképp a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között lehetővé vált olyan, a két állam belső jogrendjéből is fakadó kisebbségvédelmi egyezmény („Egyezmény a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség külön jogainak biztosításáról”) megkötése, amely messze túllépi az ún. „minimális európai” szintet és európai viszonylatban is példaszerűnek tekinthető. Az egyezmény tételesen leszögezi,

hogy a szlovén illetve a magyar kisebbség tényleges egyenlősége, a saját identitás megőrzése egyéni és kollektív különjogokkal érhető el (preambulum). A kisebbségeket őshonosnak tekinti és megjelöli azokat a területeket, amelyen élnek (a Magyar Köztársaságban a Rába-vidéken, a Szlovén Köztársaságban a Mura-vidéken). Az egyezményből kiemeljük: „A Szerződő Felek biztosítják a kisebbségek és a hozzájuk tartozó személyek számára a kultúra, a nyelv, a vallás és a teljes szlovén illetve magyar identitás megőrzésének és fejlődésének, valamint szabad kinyilvánításának lehetőségét.” (1. cikk). „Az oktatás minden szintjén ösztönzik a kisebbségek és azok anyanyelvük nyelvén, kultúrájának és történelmének megismerését és tanulását a többségi nemzethez tartozók számára is.” (2. cikk). „A Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy az őshonos nemzetiségek által lakott területeken biztosítják mindkét nyelv egyenlő használatát, különösképpen a földrajzi nevek és nyilvános feliratok vonatkozásában, a helyi önkormányzatok szerveiben és a közigazgatási és igazságügyi szervek előtt, valamint egyéb közintézményekben.” (4. cikk). „A Szerződő Felek olyan regionális gazdasági fejlesztést támogatnak, amely megakadályozza a lakosság elvándorlását és az őshonos területek etnikai összetételének erőszakos megváltoztatását.” (7. cikk). „A szerződő Felek kötelezik magukat, hogy az állam, valamint a helyi önkormányzat közigazgatási és területi szerveit nem alakítják át a kisebbségek kárára. Törekedni fognak, hogy a közigazgatási, választókerzeti és a két kisebbség által lakott területek minél inkább egybeessenek.” (9. cikk). Az egyezmény 13. cikke kizár bármely jogkorlátozó értelmezést. Végül a szerződő felek kormányközi kisebbségi bizottság létrehozásában állapodtak meg, amely figyelemmel kíséri az Egyezmény rendelkezéseinek végrehajtását és amelynek kisebbségi tagjait a kormányok a kisebbségi szervezetek javaslatára nevezik ki (15. cikk).

A magyar-román alapszerződés

A Magyar Köztársaság, a magyar nemzeti kisebbségek, a szomszédos államok demokratikus fejlődése, a térség biztonsága és stabilitása érdekében hasonló nyilatkozatok, egyezmények vagy a kisebbségek védelmét is magába foglaló alapszerződések megkötése kívánatos

Romániával és Szerbiával is. A magyar-szlovák alapszerződés, amely a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos magyar-szlovák nézetkülönbségek ellenére mindkét fél számára elfogadható kompromisszumként létrejött és amelyet a magyar és szlovák fél ratifikált, mintául szolgálhat Románia esetében is. Az a tény azonban, hogy a két fél a párizsi stabilitási konferenciára az alapszerződésben nem tudott megállapodni és hogy a vele kapcsolatos tárgyalások hosszasan elhúzódnak, arra mutat, hogy a magyar és a román kisebbségjogi felfogások között jelentősebbek a különbségek, mint Magyarország és Szlovákia esetében. Ha pedig a román felfogást az ismertetett szlovén koncepcióval vetjük össze, nyilvánvalóvá válik, hogy a két állam a Magyarországgal szomszédos térségben két egymástól távol álló, ellenkező póluson helyezkedik el. Míg Szlovénia kisebbségpolitikai koncepcióját közép-európainak, a mai Európa fejlődési irányvonalával összhangban állónak minősíthetjük, a román felfogás kétségtelenül a Balkánhoz kötődik. A román alkotmány a következő, a kisebbségekre vonatkozó kitételeket tartalmazza:

- Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam (1. cikk 1. bekezdés).

- Az állam alapja a román nép egysége (4. cikk 1. bekezdés). Románia összes állampolgárainak közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy származástól függetlenül (4. cikk 2. bekezdés).

- Az állam elismeri és garantálja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megtartásához, fejlesztéséhez és kifejezéséhez (6. cikk 1. bekezdés). A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védőintézkedéseknek a többi román állampolgárhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség és a megkülönböztetéstől való mentesség elveinek (6. cikk 2. bekezdés)

- Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv (13. cikk).

- Az állampolgárok jogaira és szabadságjogaira vonatkozó alkotmányos rendelkezések az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával és a Románia által részes félként aláírt paktumokkal és más szerződésekkel összefüggésben értelmezendők és alkalmazandók (20. cikk 1. bekez-

dés). A Románia által az alapvető emberi jogokra vonatkozóan részes félként aláírt paktumok és szerződések és a belföldi törvények közötti eltérések fennállása esetén a nemzetközi szabályozásokat kell elsőbbségben részesíteni (20. cikk 2. bekezdés).

- Az oktatás minden fokon román nyelven folyik. A törvény feltételei között az oktatás valamely világnyelven is lebonyolítható (32. cikk 1-2. bekezdés). Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és ahhoz, hogy ezen a nyelven oktassák őket; e jogok gyakorlásának módozatait törvény állapítja meg (32. cikk 3. bekezdés).

- Az igazságszolgáltatási eljárást román nyelven bonyolítják le (127. cikk 1. bekezdés). A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak, valamint a román nyelvet nem ismerő személyeknek jogukban áll tolmács útján tudomást szerezni az iratcsomóban foglalt összes iratról és az ügyvitelről és a bíróság előtt tolmács útján beszélni és következtetéseket megfogalmazni; bűnperek esetén e jog gyakorlását ingyenesen kell biztosítani (127. cikk 2. bekezdés).

- A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek szervezeteinek, amelyek a választásokon nem kapnak elegendő szavazatot ahhoz, hogy képviseltesék magukat a Parlamentben, egy-egy képviselői helyre van joguk a választási törvény feltételei között. Egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egyetlen szervezet képviselhet (59. cikk 2. bekezdés).¹⁶

- A törvény tiltja az ország és a nemzet gyalázását, ... a buzdítást a faji, osztály- vagy vallási gyűlöletre, az uszítást a megkülönböztetésre, a területi szeparatizmusra (30. cikk 7. bekezdés).

- Nem képezhetik felülvizsgálás tárgyát a jelen alkotmánynak a román állam nemzeti, egységes és oszthatatlan jellegére... a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései (148. cikk 1. bekezdés).

A román alkotmány nemzeti-kisebbségi vonatkozásairól megállapítható, hogy

- az etnoterritoriális fogantatású hagyományos román nemzetállam-koncepciót juttatja érvényre,

- a nemzeti kisebbségek vonatkozásában a jogalany kimondottan csak „a nemzeti kisebbséghez tartozó személy” és nem maga a kisebbség; nem ismeri a kollektív jogok fogalmát,

- hiányzik belőle a nemzeti kisebbségek anyanyelve használatának joga a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban,

- a nemzeti kisebbségekre vonatkozó cikkelyekben a „törvény feltételei között”, „a jogok gyakorlásának módozatait a törvény állapítja meg” kitételek találhatók; ez adott esetben hatályon kívül helyezheti az Alkotmányban kinyilvánított jog gyakorlását.¹⁷ (Ezt példázza a román parlament által elfogadott oktatásügyi törvény, amely súlyosan korlátozta a kisebbségek nyelvének használatát az oktatásban és az alkotmányban biztosított jogot részben hatályon kívül helyezte),

- 6. cikkelye 2. bekezdésében kizárja a pozitív diszkrimináció elvének érvényesítését és a legutóbbi nemzetközi dokumentumokkal ellentétben összeegyeztethetetlennek tekinti azt az egyenlőség elvével.¹⁸

A következőkben megemlítjük a magyar kormány által kötött kétoldalú kisebbségvédelmi dokumentumok azon cikkelyeit, amelyek megítélésünk szerint elfogadhatatlanok az uralkodó román történelmi, politikai és jogi koncepció számára:

- a saját identitás megőrzése egyéni és közösségi különjogokkal érhető el (magyar-szlovén egyezmény, preambulum); a kisebbségek integrációja csakis etnikai közösségi jellemzőik megőrzésével lehetséges (magyar-horvát egyezmény, preambulum). A közösségi különjogok megfogalmazást a román koncepció privilégiumok adományozásaként fogná föl, az etnikai közösségi jellemzőket pedig szegregációs tendenciaként. Ellentétben állónak tekintené az alkotmány 6. cikkelyének 2. bekezdésével, amely nem teszi lehetővé a pozitív diszkriminációt;

- a kisebbségek..., ahol őshonos módon élnek (magyar-szlovén egyezmény, preambulum). Az őshonos kifejezése ellentétben áll az egész román nemzet- és államfelfogással, amely szerint Romániában kizárólag a románok őshonosak;

- a kisebbségek által lakott terület megnevezése (magyar-szlovén egyezmény, preambulum). A megnevezést a területi szeparatizmus megnyilvánulásának tartaná, amely ellentétben áll az állam oszthatatlanságának elvével (Románia Alkotmánya 8. cikk 1. bekezdés) és a szeparatizmusra való uszítás tilalmával (30. cikk 7. bekezdés);

- egymás tankönyveinek alternatív használata (magyar-szlovén egyezmény, 2. cikk 2. bekezdés). Az egységes román oktatási rendszer megbontására irányuló kísérletnek, idegen eszmék lehetséges terjesztésének tekintené;

- az őshonos nemzetiségek által lakott területeken biztosítják mindkét nyelv egyenlő használatát, különösképpen a földrajzi nevek és nyilvános feliratok vonatkozásában, a helyi önkormányzatok szerveiben, az írásos és szóbeli kommunikációban, a közigazgatási és igazságügyi szervek előtt, valamint a közintézményekben (magyar-szlovén egyezmény, 4. cikk 2. bekezdés); ugyanez kissé szűkítettobb megfogalmazásban (őshonos nemzetiségek helyett kisebbségek, mindkét nyelv egyenlő használata helyett megfelelő használata, a végén: összhangban az ország belső jogrendjével) a horvát-magyar egyezményben (4. cikk). A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van használni anyanyelvüket a hivatalokkal való kapcsolatban, beleértve a közigazgatást, és a bírósági eljárásokban, anyanyelven feltüntetni azon települések neveit, ahol élnek, az utcák és egyéb közterületek neveit, helyrajzi adatokat, feliratokat és közterületi információkat (magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk g.). Ellentétben áll a román alkotmánnyal, amely szerint „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv” (13. cikk), „az igazságszolgáltatást román nyelven bonyolítják le” (127. cikk 1. bekezdés);

- a szerződő felek törekedni fognak arra, hogy a közigazgatási, választókerületi és a két kisebbség által lakott területek minél inkább egybeessenek (magyar-szlovén egyezmény, 9. cikk). A felek kötelezik magukat, hogy az állam, valamint a helyi önkormányzat közigazgatási és területi szervezeteit, valamint választókörzeteit nem alakítják át azzal a szándékkal, hogy az a kisebbségek számára hátrányokat okozzon (magyar-horvát egyezmény 9. cikk); A felek olyan gazdaságfejlesztési intézkedéseket támogatnak, amelyek kiküszöbölik a kisebbségek elvándorlásának okait és a lakosság etnikai összetételének bármilyen formában történő megváltoztatását (magyar-horvát egyezmény 8. cikk). A felek nem tesznek... a nemzetiségek lakta területek lakossági összetételének megváltoztatására irányuló adminisztratív, gazdasági vagy egyéb intézkedéseket (magyar-ukrán nyilatkozat, 8.

cikk); A Szerződő Felek tartózkodnak olyan intézkedésektől, amelyek megváltoztatnák a népesség számarányát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken (magyar-szlovák alapszerződés, 15. cikk d.). Románia mindezt enklavizálására, szeparatizmusra, a kisebbségek elrománosításában eddig elért sikerek visszafordítására irányuló törekvésnek tekintené;

- helyi és autonóm igazgatási szervek, valamint területi elvű autonómiák és a kisebbségek öngazgatása más formáinak létrehozása (magyar-orosz nyilatkozat 5. cikk); biztosítja a magyar kisebbség jogát a kulturális autonómiára (magyar-horvát egyezmény, 9. cikk). Románia területi integritása elleni merényletként fogja értelmezni, amely ellentétben áll az állam egységének és oszthatatlanságának elvével (Románia Alkotmánya, 1. cikk 1. bekezdés), valamint a területi szeparatizmus tilalmával (30. cikk 7. bekezdés). (Ezt bizonyítja, hogy Traian Chebeleu román külügyi államtitkár ellentmondásosnak nevezte a magyar-orosz kisebbségi nyilatkozatot, mert az „az autonómiák politikájában gyökerezik”, olyan tételeket hangoztat, amelyek nem fordulnak elő a nemzetközi dokumentumokban, tehát minden alapot nélkülöznek, az ENSZ Alapokmánya pedig érvényteleníti az egész dokumentumot);¹⁹

- a kisebbségek megfelelő részvétele a kisebbségek jogaira és helyzetére vonatkozó helyi, regionális és országos szintű döntések esetén (magyar-horvát egyezmény, 9. cikk). A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van hatékonyan részt venni országos és, ahol helyénvaló, regionális szinten azon döntésekben, amelyek azt a kisebbséget érintik, amelyhez tartoznak, vagy azt a régiót, ahol élnek, a belső jogrendszerbe nem ütköző módon (magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk f.). Ezt Románia a többséghez és a kisebbséghez tartozó személyek egyenlőségével ellentétben állóként, a pozitív diszkrimináció irányába mutató kitételként fogja értelmezni, amely az Alkotmány szerint nem elfogadható (6. cikk 2. bekezdés);

- a Szerződő Felek biztosítják a kisebbségek képviselőinek közreműködését azon szerződések kötésekor, amelyek... közvetlenül helyzetükre és jogaikra vonatkoznak (magyar-horvát egyezmény 12. cikk). Ellentétben állónak tekintené azzal a román politikusok által sokat

hangoztatott jogszabállyal, hogy a nemzetközi szerződéseket kizárólag az államok kormányai kötik.²⁰

A magyar-román alapszerződéssel kapcsolatos kétoldalú tárgyalásokon alapvető nézetkülönbség alakult ki a két fél között a következő kérdésekben:

- a kisebbségek anyanyelv-használati jogának mértéke,
- a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga politikai pártok alapítására,
- a kisebbségi egyházak és intézmények egykori tulajdonának visszaadása,
- az ET 1201-es ajánlásának a belső jogrendbe való beemelése,
- kormányközi kisebbségi vegyes bizottság létrehozása.

Románia alkotmánya ekképp eleve korlátokat szab a kisebbségi jogok érvényesítésének. Ugyanakkor a kisebbségi törekvések ellentétben állanak a román bel- és külpolitika legfontosabb célkitűzésével, Románia nemzetállam-jellegének fenntartásával és az azt meghatározó, a nép, a nyelv és a terület egységének elvén nyugvó etnoterritoriális koncepcióval. Alapvető nézetkülönbség mutatkozik a két fél között a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi dokumentumok értelmezésében is. A magyar fél az ENSZ, az ET és az EBEÉ/EBESZ keretében kimunkált jogszabályokat kiindulópontnak tekinti, amelyeket a kor követelményeinek és egy adott ország sajátosságainak figyelembevételével meg kíván haladni.²¹ Ezzel szemben a román fél a jogi normákat elvileg is csak maximumként hajlandó elfogadni és restriktív módon értelmezi őket. A magyar fél a nemzetközi dokumentumok összességét tekinti jogforrásnak, a román fél pedig csak az ENSZ „Nyilatkozatát a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” és az ET kisebbségi keretegyezményét tekinti a román politikai és jogrendszerbe beilleszthetőnek és elutasít minden olyan dokumentumot (az ET 1201-es ajánlásának 11. és 12. cikkelye), amely az autonómiára, a speciális státusra vagy a kollektív jogokra utal. A szélsőséges nacionalista pártok befolyása, a nacionalizmustól áthatott romániai politikai erőter még az egyén kisebbségi jogairól tárgyalni kész román külügyminisztérium mozgásterét is erősen korlátozza, a romániai magyar kisebbség igényeit támogató magyar

külpolitikát pedig csaknem leküzdhetetlen akadályok elé állítja. A magyar és román fél nézetkülönbségeit a Ion Iliescu államelnök nevével fémjelzett magyar-román megbékélési tervezet sem igyekezett áthidalni, sőt a dokumentum a kisebbségi jogok tekintetében visszalép az alapszerződések szokásos szintjéhez képest. A javaslatba foglalt „Együttműködési viselkedési kódex a nemzeti kisebbségek kérdéseiben” csupán preventív jellegű, a felek biztonságát, területi épségét szavatoló cikkelyeket sorol fel. Preambuluma jogkorlátozó felfogásban értelmezi a nemzetközi dokumentumokat és lehetetlenné teszi az azoktól való pozitív eltérést is. „A nemzeti kisebbségek kérdéseiben folytatott együttműködésben nem engedhető meg semmilyen eltérés az emberi jogok, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai tiszteletben tartásának demokratikus értékeitől, az európai normáktól és szabványoktól.” Egyértelműen tiltja az etnikai alapú autonóm közigazgatás létrehozását (1.1.-1.2. cikkely; a román fél számára a különleges státusz bármely formája így értelmezhető), a kisebbségek jogi helyzetét – ha nem is explicite – a belügy hatáskörébe utalja (1.3. cikkely), lehetetlenné teszi a kapcsolatok ápolását Magyarországon és a romániai magyar kisebbség szervezetei között (4. cikkely) és a román fél érdekeinek megfelelően korlátozni kívánja a hírközlő eszközök, elsősorban a televízió tevékenységét (3.2. cikkely). A területféltő fóbia prioritásáról tanúskodik a 2.1. cikkely: „Különösen tartózkodnak a Magas Szerződő Felek bármely olyan lépéstől, amely a másik fél nemzeti egységének és területi épségének veszélyeztetéseként értelmezhető. Tartózkodnak minden olyan cselekedet szervezésétől, támogatásától, vagy arra való uszítástól, amely a másik fél területén konfliktusokhoz, terrorista vagy szeparatista akciókhoz vezethet, valamint attól, hogy saját területükön engedélyezzék a másik fél egységének megbontására törekvő ilyen cselekmények elkövetését célzó tevékenység megszervezését.” A cikkely elfogadása szabad utat engedne a román nacionalista erők magyarellenes, elsősorban belpolitikai célokat szolgáló propagandájának folytatására. A javasolt viselkedéskódexnek a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi okmányban teljesen szokatlanul egyetlen olyan cikkelye sincs, amely a kisebbségek jogait tartalmazná, és a nemzetállamiság jegyében fogant kisebbségpolitikai felfogást egyoldalúan

akarja a magyar félre rákényszeríteni. A javaslat teljes egészében elfogadhatatlan a magyar kisebbség számára,²² a magyar alkotmány 6. cikkelyébe ütközik és nem veszi figyelembe a román alkotmány 7. cikkelyét sem.²³ Mindez azt bizonyítja, hogy a román politikai erők nagy része nem képes kiküszöbölni politikai magatartásából a területföltő főbiát, nem akar lemondani a kisebbségekkel szembeni homogenizációs, asszimilációs politikájának folytatásáról és a kisebbségpolitikában a továbbiakban is balkáni vonásokat mutat.

A Szerbiával fenntartott kapcsolatok esetében a kisebbségi kérdés ügyét nagymértékben befolyásolja a délszláv válság. A jelenlegi helyzetben a magyar külpolitika elsődleges törekvése a szerbiai magyar kisebbség fizikai létének biztosítása, az általuk lakott terület etnikai arányainak megőrzése. A magyar miniszterelnök 1995. októberi belgrádi látogatása alkalmával tárgyalásokat folytatott a vajdasági magyar kisebbség helyzetéről is. A szerb fél véleménye szerint a magyar kisebbség jogai biztosítottak. Ez az érvelés teljesen egybecseng a gyakran hangoztatott román állásfoglalással. A magyar fél azt szorgalmazta, hogy a magyar kisebbség kérdését az egységes délszláv rendezés keretei között oldják meg, és azt tekintsék mércének a szerbiai kisebbségek esetében is, amit Jugoszlávia igényel a Horvátországban maradt szerb kisebbségnek. Végül a két fél abban állapodott meg, hogy a kisebbségek helyzetéről külön tárgyalásokat kezd.²⁴ Szerbia, azaz a vajdasági magyar kisebbség viszonylatában egy kisebbségi egyezmény vagy a kisebbségi jogokat is tartalmazó alapszerződés megkötése Szerbia politikai elszigeteltségének megszűnése és az embargó feloldása után reális követelményként merülhet fel. Hosszú távú stabil megoldást azonban csakis a volt jugoszláv térség kisebbségeinek, a horvátországi szerbeknek, a vajdasági magyaroknak és a koszovói albánoknak biztosított, különleges helyzetüket tekintetbe vevő autonómia nyújthat. Szerbiának időre lesz szüksége ahhoz, hogy újra integrálódjon a nemzetközi közösségbe és hogy szomszédsági politikáját kialakítsa. Annak a veszélye pedig, hogy kisebbségpolitikájában a Romániáéhoz hasonló álláspontra helyezkedik, fennáll. A két balkáni állam, Románia és Szerbia bevonása a Közép-Európában kialakuló kisebbségvédelmi rendszerbe tehát komoly akadályokba ütközik.

Egyezmények nem szomszédos államokkal

Magyarország a kisebbségi jogokkal kapcsolatos elvi állásfoglalásból kiindulva nem szomszédos államokkal is kötött a kisebbségi jogokra vonatkozó szerződéseket. Így a Magyar Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság 1992. február 6-án olyan együttműködési és barátsági szerződést írt alá, amely 19. cikkelyében biztosítja a magyarországi német kisebbség jogait, jogilag kötelezővé teszi az EBEÉ kisebbségvédelmi dokumentumait, biztosítja a német kisebbség identitásának megőrzését, és lehetővé teszi, hogy a magyarországi német kisebbséghez tartozók beleszólhassanak az őket érintő döntésekbe. A szerződés annak lehetőségét is megteremti, hogy Németország támogatást nyújthasson a magyarországi német kisebbségnek.²⁵ A kisebbségvédelmi cikkely Magyarország és Németország közös kisebbségpolitikai érdekeiből következik. Németország a közép- és kelet-európai térségben élő német kisebbségek léte folytán érdekelt a kisebbségi kérdés rendezésében és hasonló szerződéseket kötött más államokkal is. Német elemzők szerint Németországnak egy olyan integrált bel- és külügyi kisebbségpolitikai koncepciót kell kidolgoznia, amely az összeurópai stabilitás része és a béke védelmének, valamint a kisebbségek védelmének biztosítását egymást kiegészítő külpolitikai célmeghatározásként értelmezi.²⁶

A magyar-orosz kisebbségi nyilatkozat elfogadását orosz részről az a körülmény ösztönözte, hogy a Szovjetunió felbomlása után kb. 25 millió orosz került kisebbségi helyzetbe. A Nyilatkozat tartalmazza a területi autonómia elvét is: „a helyi autonóm igazgatási szervek, valamint területi elvű autonómiák és a kisebbségek öngazgatása más formái létrehozásának lehetőségeiről” beszél (5. cikk). A cikkely kodifikációját nemcsak a magyar és az orosz fél politikai akarata, hanem az Oroszországi Föderáció alkotmányának a területi autonómiákra vonatkozó jogszabályai is lehetővé tették. Végül a felek megállapodtak abban, hogy a Nyilatkozatba foglalt „elvek és megfelelő célok elérése érdekében összehangolják együttműködésüket a különböző fórumokon, törekedve a minél szélesebb nemzetközi konszenzus megteremtésére...” (16. cikk).

Kisebbségi cikkelye van a Magyar Köztársaság és a Moldáv Köztársaság között kötött együttműködési és barátsági szerződésnek is, amelyben a felek kijelentik: a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak tiszteletben tartása érdekében figyelembe veszik a kisebbségek védelmére vonatkozó nemzetközi normákat, különösen az ENSZ, az EBEÉ/EBESZ, valamint az ET dokumentumait, melyek alkalmazása érdekében minden szükséges politikai és törvényalkotó intézkedést megtesznek (16. cikk).

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak biztosítása ugyanakkor regionális, európai és egyetemes szinten is a magyar külpolitika tárgya. A KEK kisebbségi jogok védelméről szóló okmányát magyar vezetéssel működő kisebbségi szakértői bizottság dolgozta ki. A dokumentum az ET kisebbségi keretegyezménye olyan alkalmazásának tekinthető, amely az ott leszögezett jogokból kiindulva némely vonatkozásban túllép azokon. Jogforrásként és hivatkozási alapként felhasználható kétoldalú szerződések esetében. Ugyanakkor egy olyan régió kisebbségpolitikáját foghatja egységbe, amelyhez az egykori Nyugat-Európa (Ausztria, Olaszország) és a poszt-kommunista térség közép-európai és egyes balkáni államai (Bosznia-Hercegovina, Cseh Köztársaság, Horvátország, Lengyelország, Macedónia, Magyarország, Szlovénia) is hozzátartoznak. Aláírhatják a KEK Társulási Tanácsának tagjai (Belarusz, Bulgária, Románia, Ukrajna), valamint más államok is. Az okmány jogszabályai elvileg kiterjeszthetők tehát mindazokra a területekre, ahol jelentős számú magyar kisebbség él.

Magyarország tevékenyen részt vesz a kisebbségek védelmét célzó nemzetközi jogalkotó folyamatban. A maga részéről jogilag elfogadja és kötelező érvényűnek tekinti az EBEÉ/EBESZ-folyamat, az ET és az ENSZ kisebbségvédelmi dokumentumait. „Az ET kiegészítő jegyzőkönyvtervezete az európai emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezményhez a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekről” (1201-es ajánlás) megszövegezésekor a benyújtott tíz magyar javaslat közül nyolcat fogadtak el. Az ET Parlamenti Közgyűlése magyar indítványra 1995. április 26-án az ajánlást megerősítette és érvényben levő, s az ET jövőbeni ellenőrzési tevékenysége során figyelembe veendő dokumentumnak nyilvánította.²⁷ Tekintettel arra,

hogy a nemzetközi fórumok által kidolgozott kisebbségvédelmi dokumentumok a politikai mozgások és a fejlődés elért szintéhez képest késésben vannak és hogy az ET kisebbségvédelmi keretegyezményében visszalépés is tapasztalható (a dokumentum nem tartalmaz kollektív dimenziójú megközelítést és az autonóm önkormányzathoz, a különleges státushoz való jogot sem kodifikálja), a magyar külpolitikának a továbbiakban is fel kell lépnie egy egységes európai kisebbségvédelmi rendszer kialakításáért. A magyar kisebbségpolitikának következetesen támogatnia kell a pozitív diszkrimináció elvét, a kollektív jogok elismerése és kodifikációja érdekében tett erőfeszítéseket, a kisebbségek autonómiatörekvéseit, európai ellenőrzési és szankcionáló mechanizmus kialakítását és a kisebbségek részvételi lehetőségének megteremtését az őket érintő nemzetközi jogalkotó folyamatban. A kisebbségek ugyanis természetesen törekednek a kollektív jogok és az autonómiaformák elnyerésére, kizárásuk az őket érintő jogalkotó folyamatból pedig alapvető emberi joguktól, a képviselő jogától fosztja meg őket. A kollektív jogokat és az autonómiaformákat ellenző államok pedig nem lesznek képesek arra, hogy a kisebbségeket e törekvéseik feladására kényszerítsék. A kisebbségek jogainak biztosítása egyben sajátos magyar nemzeti és összeurópai érdek. Az integrálódó Európa páratlan esélyt ad a szétszórt magyarországi egymásratalálásra, szellemi, kulturális egységének, nemzeti szolidaritásának megteremtésére. Az európai integráció nem jelent arculatvesztést, hanem az európai népek, nemzetek, népcsoportok, tájegységek és régiók saját identitásának megőrzése, sőt továbbfejlesztésére nyújt keretet.²⁸ Ma már általános a felismerés, hogy a kisebbség nem átmeneti jelenség: Európa politikai átalakulásában jelen lesz és saját értékkel rendelkezik. A magyar külpolitikának objektíve adott feladata, hogy az integráció és a kisebbségek kérdését párhuzamosan, egyenlő értékrend szerint kezelje.

Jegyzetek

1. U.S. Urges Greater Support for Minority Groups (Text: Ferraro's remarks to UNCHR in Geneva) (2150) in *Wireless File*, Press and Cultural Section, American Embassy, Budapest, 1993. február 16.
2. A magyar diplomácia európaiságának gyökerei. Bede Rita interjúja Balogh Andrással. *Társadalmi Szemle* (1995/8-9. sz. 35. o.)
3. *Pecze Feren*c: Határon túli nemzetiségek és a dunatáji államok alkotmányai. *Magyar Szemle* 1995. szeptember, Új folyam IV. 9. sz. 966-968. o.
4. Tárcatükör. Határon Túli Magyarok Hivatala, 1995. szeptember 1.
5. Határon Túli Magyarok Hivatala: A határon túli magyarok kérdése a magyar kormány politikájában. Budapest, 1992. július 30.
6. A magyar kormány közleménye a magyar kisebbségek helyzetéről. Népszabadság 1992. augusztus 19. Statement by the Government of the Republic of Hungary on Hungarian Minorities (18 August 1992). *The Hungarian Observer* 7. évf. Különkiadás. 1994. május, 17. o.
7. A Magyar Köztársaság kormányának programja. A *Magyar Hírlap* melléklete, 1994. július 18.
8. A kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó adatokat a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 1995. szeptember 8-án bocsátotta rendelkezésünkre.
9. *Várfalvi Attila*: A nemzetiségek képviselője a magyar Országgyűlésben. *Társadalmi Szemle*, 1995. 7. sz. 57-66. o.; *Kolláth György*: Kisebbségi képviselő: kudarcok, kritikus közelítések, kiutak. *Társadalmi Szemle*, 1995. 8-9 sz. 95-96. o.
10. Pósa Tibor: A kormányfők Párizsban aláírták a magyar-szlovák alapszerződést. *Magyar Nemzet*, 1995. március 20. *M. Lengyel László*: Kötelező érvényű az ET 1201-es ajánlása. Népszabadság 1995. március 21. *Ankerl Géza*: Autonómia és nyelvhasználat. *Valóság*, 1995. október, 9-13. o.
11. A magyar-szlovák alapszerződés szövegét ld. *Külpolitika*, 1995. 1. sz. 81-88. o.
12. *Székely András Bertalan*: Szétszórásban. Horvátországi magyar sors a 90-es években. *Magyarság és Európa*. 1994. 2. sz. 58-60. o.
13. A magyar-horvát kisebbségvédelmi egyezmény szövegét ld. *Külpolitika*, 1995. 1. sz. 127-131. o.
14. A szlovéniai nemzeti közösségekre vonatkozó jogszabályok gyűjteményét ld. *Journal of International Relations*, 1994. 1. kötet, 1. sz. 54-76. o.
15. *Mitja Zagar*: Position and Protection of Ethnic Minorities in the Constitution of the Republic of Slovenia. Rzaprave in Gradivo 26-27. Treaties and documents. Ljubjana 1992. 5-20. o.
16. A román választási törvény előírja, hogy csak abban az esetben élhet egy nemzeti kisebbség e jogával, ha szervezete elérte az egy képviselőre leadott szavazatok 5%-át. Ld. *Demény Lajos*: Pártok az 1992. szeptember végi általános választásokon Romániában 19. o. (kézirat).
17. Ld. *Demény Lajos* i. m. 18-19. o.; *Erich Kendi*: Minderheitenschutz in Rumänien. München, 1992. 172, 177, 179. o.

18. Románia alkotmánya e cikkelyére három szerző is felhívta a figyelmet. *Ld. Georg Brunner. Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa.* Gütersloh, 1993. 83. o.; *Kovács Péter: A nemzetközi jogi kisebbségvédelem a 90-es években. I. Magyarság és Európa,* 1994. 3. sz. 41. o.; *Dieter Blumenwitz: Minderheiten- und Volksgruppenrecht. Aktuelle Entwicklung.* Bonn, 1992, 194-195. o.
19. *Bogdán Tibor: Ellentmondásos magyar-országi kisebbségi nyilatkozat. Magyar Hírlap,* 1992. december 8.
20. *Vogel Sándor: Kisebbségi dokumentumok Romániában. Regio,* 1994. 2. sz. 173-175. o.
21. Vegyesbizottság vagy szeminárium? Exkluzív interjú Wolfart János államtitkárral, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal Elnökével. *Romániai Magyar Szó,* 1994. február 26-27.
22. Ezt jelzi Tőkés Lászlónak az RMDSZ által támogatott, két állam elnökének címzett alternatív javaslata, amelyben elveti a román fél által javasolt francia-német megbékélési modellt és ehelyett a Dél-Tirol autonómiáját biztosító olasz-osztrák megegyezést ajánlja követendő mintaként. A javaslat szövegét ld. *Romániai Magyar Szó,* 1995. november 2.
23. *Molnár Gusztáv-Bíró Gáspár: A román megbékélési javaslat.* Teleki László Alapítvány, Közép-Európa intézet Budapest, 1995. október 12.
24. *Nagy Mélykúti Edit: Horn és Milosević találkozója a jugoszláv fővárosban. Szenvedélyes vita a magyarok helyzetéről. Magyar Hírlap,* 1995. október 21.
25. *Dieter Blumenwitz* i. m. 102-103, 186. o
26. A kérdésre ld. *Minderheiten im östlichen Mitteleuropa: Deutsche und europäische Optionen.* Hrsg. Dieter W Bricke. Ebenhausen/Isartal, 1994.
27. Magyar módosító indítvány az ET 1201-es ajánlásához. *Népszabadság,* 1995. április 27.
28. A Magyar Szocialista Párt programja a határon túli magyarságról. Készítette Tabajdi Csaba, 1993. december.